

ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

ԼԻԼԻԹ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

*ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի դոցենտ, պ. գ. ք.,
«Երիտասարդ պատմագետների
ասոցիացիա» ՀԿ նախագահ*

Հասարակական փոփոխություններից հետո կրթական համակարգը կանգնել էր վերարժևորման, ուսուցման նոր ձևերի և հին հարացույցների վերանայման անհրաժեշտության առջև: Անցումային ժամանակաշրջանում, որը առարկայորեն բնորոշ էր նաև մեր հանրապետությանը, ճգնաժամը հաղթահարելու համար առաջադրվում էին նոր հետազոտական մոտեցումներ, որոնք հաճախ ներկայանում էին որպես արհեստականորեն ներմուծված մեթոդներ, և որոնց կիրառումը շատ դեպքերում պատճառ դարձավ սերունդների արժեքային համակարգի վերափոխման համար:

Նոր մարտահրավերներին ընդառաջ միջազգային շուկայում կենսունակ լինելու համար յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական ռազմավարության մեջ առանձնակի կարևորություն են ստանում կրթությունը՝ որպես մրցունակության կարևոր գործոն, և, հետևաբար, նաև կրթական համակարգը՝ որպես մարդկային կապիտալի զարգացումն ապահովող հաստատություն:

Թե՛ միջազգային գործընթացները և թե՛ կրթության դերի մեծացումը հանգեցրին նրան, որ ներկայումս աշխարհի գրեթե բոլոր զարգացած երկրներում ընթանում են կրթական համակարգի վե-

բափոխումներ, որոնք ուղղված են մի կողմից՝ ոլորտի միջազգայնացման մարտահրավերներին շահեկանորեն դիմակայելուն, մյուս կողմից՝ կրթական համակարգի տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը:

Ուստի, առաջանում է կրթական համակարգի արդիականացման և վերափոխումների խնդիր, որի լուծումը պահանջում է ոլորտում լուրջ քաղաքականության մշակում և իրագործում, որն էլ պետք է նպաստի քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը:

Հայկական կրթական համակարգը իր ուրույն տեղն ունի համաշխարհային կրթական համակարգում, և բնական է, որ այն անմասն չէր կարող լինել համընդհանուր կրթական զարգացումներից:

Դարեր շարունակ հայ ժողովրդի համար կրթությունն ու մշակույթը եղել են նրա գոյատևման առանցքային միջոցներից մեկը: Հեթանոսական շրջանից սկսած մինչև մեր օրերը հայ ժողովուրդն անսահման ջերմությամբ է նվիրվել կրթության համակարգի ստեղծման, նրա արդյունավետության բարձրացման և միջազգային առաջավոր չափանիշներին համապատասխան զարգացման ապահովմանը:

Հայոց պատմությունը լի է օտարերկրյա զավթիչների կողմից Հայաստանի կրթական և մշակութային օջախների վերացման փորձերով: Հայ ժողովրդի թշնամիները հայությանը վերացնելու ռազմավարության հիմքում միշտ ընտրում էին սեփական հավատքից, լեզվից, կրթությունից և մշակույթից նրան զրկելու մարտավարությունը: Սկսած 13-րդ դարի կեսերից՝ Հայաստանի ինքնիշխանության թուլացման, անկման և օտարերկրյա տիրապետության

շրջանում հայ դպրոցը և համալսարանական կյանքը ծանր հարվածներ ստացան: Սակայն ժողովուրդը քաջ գիտակցում էր, որ առանց մայրենի լեզվի և գրականության, սեփական հավատքի, կրթության ու մշակույթի անկարելի է ազգի գոյատևումը, և համագրային մեծ ճիգերով, ուր էլ որ լինեք, բացում էր իր դպրոցը, իր եկեղեցին, կերտում ազգային մշակույթ: Մոճավանջային այս շրջանում հայ մշակութային կյանքն առավելապես զարգանում էր օտար ավերում՝ Հնդկաստանում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Ռուսաստանում, Ղրիմում, Լեհաստանում, Վրաստանում և այլ հայ գաղթավայրերում:

Հայ կրթության և մշակույթի զարգացման համար պատմական անմախադեպ նշանակություն ունեցան Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած հայոց գրերը¹, որոնք լայն հնարավորություններ ստեղծեցին ամենուրեք դպրոցներ և բարձրագույն ուսումնական ու գիտական կենտրոններ հիմնելու համար: 6-14-րդ դարերում գիտական բուռն աշխատանքներ են ծավալվում Վաղարշապատի, Շիրակի, Կարսի, Անիի, Կամբջաձորի, Սանահինի, Կայենաձորի, Խորվիրապի, Հաղպատի, Գլաձորի, Տաթևի, Նարեկա վանքի, Կճա վանքի, Հաղարծինի, Նոր Գետիկի, Այրիվանքի և Սսի բարձրագույն կրթական կենտրոններում: Հատկապես ուշագրավ էին շուրջ մեկ դար գործող Գլաձորի և Տաթևի համալսարանները, որոնք ժամանակի մտավորականության կողմից բնորոշվել էին որպես «Երկրորդ Աթենք», «Իմաստության մայրաքաղաք»: Ընդ որում, այստեղ դասավանդում էին եվրոպական միջնադարյան համալսարաններում ուսու-

¹ Բ. Հարությունյան, Հայոց գրերի ստեղծման թուականի շուրջ, «Հանդես ամսօրեայ», հայագիտական ուսումնաթերթ, հունվար-դեկտեմբեր, թիվ 1-2, Վիեննա-Երևան, «Մխիթարեան» հրատ., 2005, էջ 122-132:

ցանվող բոլոր առարկաները, այն տարբերությամբ միայն, որ լատիներենի փոխարեն դասավանդումն իրականացվում էր հայերենով:

13-րդ դարում որոշ վարդապետարաններ, որոնցում ուսուցանում էին ժամանակի առավել բանիմաց, հեղինակավոր և անվանի գիտնականներ, վերածվեցին համալսարանների: Մեծ ավանդ ունեցող համալսարաններից էր, ինչպես նշեցինք, Գլաձորի համալսարանը, որտեղ ուսման տևողությունը 7-8 տարի էր: Համալսարանն ուներ իր կանոնադրությունը, իսկ շրջանավարտները ստանում էին «Ծայրագույն վարդապետի» (մագիստրոսի) գիտական աստիճան: Գլաձորի համալսարանի փակվելուց հետո 14-15-րդ դդ. Հայաստանի առաջատար ուսումնական կենտրոնն էր Տաթևի համալսարանը:

19-20-րդ դարերում Հայաստանում բարձրագույն ուսումնական հաստատության բացակայությունը ստիպում էր հայ երիտասարդությանը մեկնել Պետերբուրգի, Մոսկվայի, Բեռլինի, Լայպցիգի, Հայդելբերգի, Փարիզի, Ժնևի, Դորպատի և այլ քաղաքներ՝ համալսարանական կրթություն ստանալու: Այդ ժամանակաշրջանում հայ մշակույթի զարգացմանը անգնահատելի ծառայություններ մատուցեցին Մոսկվայի Լազարյան, Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանները և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը: Եվ, այնուամենայնիվ, բոլոր ժամանակներում հայ մտավորականության և ընդհանրապես հայության երազանքն է եղել մայրենի հողի վրա ունենալ ազգային կրթական համակարգ՝ մայր բուն:

Առաջին հանրապետության գոյության ընթացքում՝ 1919 թ. մայիսի 16-ին, որոշում ընդունվեց հիմնադրել Հայաստանի պետական համալսարանը, որը հետագայում վերանվանվեց Երևանի պե-

տական համալսարան (ԵՊՀ)²: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում առկա կրթական համակարգի հիմքը դրվել է Հայաստանի առաջին Հանրապետության (1918-1920 թթ.) և այնուհետև զարգացել խորհրդային իշխանության տարիներին: 1920-1930-ական թվականների վերափոխումների հետևանքով վերացավ զանգվածային անգրագիտությունը: 1932 թ. անցումը պարտադիր տարրական կրթության թույլ տվեց 7-8 տարվա ընթացքում բնակչության անգրագիտությունը 83%-ից իջեցնել 16%-ի: Իսկ 1960-ական թվականներին դպրոցների լայնամասշտաբ կառուցումը հնարավորություն տվեց անցնել պարտադիր միջնակարգ կրթության: Խորհրդային իշխանության 70 տարիների ընթացքում Հայաստանում գոյություն ունեյ միայն պետական կրթական համակարգ, որը նախադպրոցական, պրոֆտեխնիկական, միջնակարգ մասնագիտական և բարձրագույն կրթական ենթահամակարգերով ապահովում էր հանրապետության սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և գիտական առաջընթացը:

Հայաստանի երկրորդ (խորհրդային) հանրապետության տարիներին³ (1921-1991 թթ.) ԵՊՀ-ի հիմքի վրա կազմավորվեց ներկայումս գործող պետական բուհերի մեծ մասը: Խորհրդային ժամանակաշրջանում հայկական մտածողության բնորոշ գիծը բարձրագույն կրթության ավանդաբար բարձր վարկանիշն էր:

² ԵՊՀ հիմնադրման մասին մանրամասն տե՛ս Երևանի պետական համալսարան, Ե., Երևանի համալսարանի հրատ., 1981, Երևանի պետական համալսարանի պատմության 90-ամյա ֆակուլտետը, Ե., «Բավիղ», 2009, Երևանի պետական համալսարանը երեկ, այսօր, վաղը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1999:

³ Վ. Վարդանյան, Դպրոցը Հայաստանի առաջին և երկրորդ հանապետություններում, 1918-1925 թթ. իրավիճակի համեմատական վերլուծություն, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, թիվ 3(28), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, Ե., «ՎԷՄ» հանդես, 2009, էջ 96-103:

Խորհրդային կրթական համակարգում ամեն ինչ հիմնավորված էր և փաստարկված. կային հարկային արտոնություններ, սահմանված չափանիշներ և ֆինանսավորման մեխանիզմներ: Համակարգը պլանավորում էր ոչ միայն մասնագետների անհրաժեշտ քանակը, այլ նաև ապահովում էր մասնագիտական զբաղվածությունը և բոլոր ֆինանսական ծախսերը, որոնք կատարվում էին բուհերի կողմից: Ֆինանսավորումը կատարվում էր միայն բյուջեից, կրթությունն անվճար էր բոլորի համար: Համակարգը հիմնականում ձևավորում էր երկրի մտավոր ներուժը, և դիտվում էր զարգացած համակարգ: Այն բնութագրվում էր ինչպես իր ձեռքբերումներով, այնպես էլ թերություններով:

Որպես ձեռքբերումներ նշենք երկրի բնակչության անգրագիտության վերացումը, դպրոցական համակարգի թեև մնացորդային, բայց կայուն ֆինանսավորումը, լայն թափ ստացած դպրոցաշինության կայուն տեմպերը, հատկապես կրթության մատչելիությունը, գյուղաբնակ և քաղաքաբնակ սովորողների կրթության մակարդակի ոչ էական տարբերությունը, ուսուցչի բարձր վարկանիշը, նրա նյութական համեմատաբար բարվոք վիճակը, որի հետևանքով բարձր էր դպրոցների կադրային ապահովվածությունը, տղամարդ ուսուցիչների առկայությունը, դասագրքերի, ուսումնամեթոդական գրականության, գրենական պիտույքների մատչելիությունը, գիտամանկավարժական պարբերականների առկայությունը, աշակերտներին հիմնարար գիտելիքներ տալու դպրոցի կարողությունը, համակարգի կառավարման օրենսդրական դաշտի առկայությունը, ինչպես նաև հասարակության և պետության առջև դպրոցի պատասխանատվության և հաշվետու լինելու բարձր աստիճանը:

Այս ամենի կողքին խորհրդային շրջանի կրթական համակարգին բնորոշ էին մաս մի շարք թերություններ, որոնցից էին կրթության չափից ավելի գաղափարականացվածությունը, կրթական համակարգի կառավարման խիստ կենտրոնացումը, դպրոցական ինքնավարության տարրերի բացակայությունը, կրոնի և կրոնական բնույթի հոգևոր արժեքների բացարձակ մերժումը, կրթության բովանդակության միօրինակությունը, համամիութենական ծրագրերից և մեթոդներից բացի, ազգային առանձնահատկություններին համապատասխան, ազգային բնավորություն ձևավորող այլ ուսումնական նյութի և մեթոդների ներդրման սահմանափակումները, ինչպես հասարակական կյանքի մյուս ոլորտներում, այնպես էլ կրթական համակարգի զարգացման գործում պետության չափից ավելի գերակայված դերը, սովորողների շրջանում ինքնուրույնության, ստացած գիտելիքների հիման վրա նոր խնդիրներ լուծելու սահմանափակ կարողությունը, թույլ կիրառական կողմը: Թեև խորհրդային տարիներին (1970-1980-ական թվականներ) փորձեր արվեցին երկրում իրականացնել կրթական վերափոխումներ, սակայն այդ ծրագրերում առաջին տեղում էին պետության շահերը և գաղափարախոսությունը, ինչն ինքնին արդեն մարդկային զարգացման գործընթացը կաշկանդող գործոն է համարվում: Այնուամենայնիվ, երկրի կրթական ներուժը օգտագործվում էր հասարակության զարգացման նպատակով:

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո՝ տնտեսական և հասարակական նոր հարաբերությունների պայմաններում, կարևորվում էին ժողովրդավարական և իրավական պետության կառուցումը, հասարակական և տնտեսական

գարգացման համաշխարհային միտումներին ինտեգրվելը: Հասարակական-քաղաքական կյանքի արմատական վերափոխումները թելադրում են կրթական համակարգի բարեփոխման անհրաժեշտություն: Այդ նպատակին հասնելու համար հասարակությունը պետք է ձեռք բերեր նոր գիտելիքներ, նոր տեղեկատվություն և տեխնոլոգիաներ: Հետևաբար, էական վերափոխումներ էր պահանջում բարձրագույն կրթության համակարգը, որը պետք է զարգանար ոչ միայն քանակապես, այլև որակապես:

Հայաստանի Հանրապետության կրթական համակարգում առաջընթաց լուրջ քայլերից էր ԱԺ-ի կողմից ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքը⁴, ապա նաև «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2008-2015 թվականների պետական ծրագիրը»⁵: Ըստ այդմ, պետական և ազգային կարևորագույն խնդիրներ են կրթության համակարգի զարգացումը, որակի ապահովումը, միջազգային ասպարեզում նրա մրցունակության բարձրացումը:

Բարձրագույն կրթության համակարգի որակական վերափոխման համար անհրաժեշտ են հիմնավորված գործողություններ կրթության ժողովրդավարացման և նյութական հագեցվածության ուղղությամբ: Անհրաժեշտ էր օգտագործել այլ քաղաքակրթություն-

⁴ ՀՀ օրենքը կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագիրը հաստատելու մասին ընդունվել է 26.06.2001: Սույն օրենքով կազմվել է ՀՀ կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագիրը, որը մշակվել է «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ կետերի համաձայն: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Կրթության զարգացման պետական ծրագիր, 2001-2005 թթ., Ե., 2000:

⁵ Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2008-2015 թվականների պետական ծրագիր, URL://<http://www.parliament.am/>:

ների փորձը, մշակված միտումները և այդ ամենը կիրառել մեր կրթական համակարգում:

Առհասարակ, որպես կանոն, կրթությանը բնորոշ է երկու հատկանիշ՝ պահպանողականությունը, առանց որի հնարավոր չեն մարդկության կուտակած գիտելիքների պահպանումն ու փոխանցումը, և նորարարությունը, որ ընդգրկում է գիտության և նոր տեխնոլոգիաների բոլոր նվաճումները կրթական գործառույթում՝ հասարակության պահանջներին համապատասխան⁶:

Համաշխարհայնացման փոփոխությունները թելադրում են նոր հրամայականներ: Կրթությունը դառնում է իրական մեխանիզմ, որն ապահովում է անձի ընկալունակությունը նոր իրողություններին: Նման պայմաններում մրցունակ կարող է դառնալ միայն այն հասարակությունը, որը կկարողանա իր կրթական քաղաքականությունը վերակողմնորոշել ըստ նոր սոցիալական պատվերի, այսինքն՝ ձևավորել սոցիալական նոր տիպ, որը լինի բազմակողմանի զարգացած, ազգային և համաշխարհային մշակույթին հաղորդակից⁷: Նա պետք է լինի համամարդկային մարդասիրական արժեքներ դավանող, բոլոր մարդկանց ազգային, մշակութային արժեքները հարգող և պաշտպանող, ռասայական, ազգային-էթնիկական, մշակութային, լեզվական և այլ խոչընդոտները հաղթահարող, սեփական կարողությունները հասարակության բարօրության համար կիրառող և քաղաքակրթական զարգացման որակական նոր մակարդակի անցնելուն, պետությունների հետ խելամիտ ինտեգրմանը (քաղաքական, տնտեսական և այլ) նպաստող սոցիալական

⁶ J. Ièä, *Культура и мир детства*, Москва, 1988, № 233.

⁷ Տե՛ս Ռ. Սիրադիլինգ, նշվ. աշխ., էջ 18:

անձնավորություն⁸:

Արդի ժողովրդավարական հասարակության մեջ առաջին պլան են մղվում սոցիալական հասարակության, արդարության և քաղաքացիական մասնակցության հիմնախնդիրները: Այդ իսկ պատճառով հատուկ ուշադրություն է հատկացվում այն սոցիալական խմբերին, որոնք պատմականորեն կամ տվյալ փուլում հայտնվել են ոտնահարված կամ անհավասար պայմաններում: Խտրականության, անհավասարության դեմ պայքարը ոչ միայն օրակարգի հարց էր, այլև համընդհանուր քաղաքակրթության գործընթացի հանգուցային խնդիր: Բազմաթիվ կազմակերպություններ ջանքեր են գործադրում գենդերային անհավասարությունը, անհավասարակշռությունն ու անհամաչափությունը վերացնելու, կանանց դրությունը բարելավելու, նրանց շահերը պաշտպանելու և քաղաքական որոշումների կայացման ոլորտում նրանց մասնակցությունը ընդլայնելու համար⁹: Խնդիրն այն է, որ կրթական ոլորտի ավելի խորացող առևտրականացման պայմաններում այլընտրանքային միջոցներն ավելի շատ ներդրվում են տղաների, քան աղջիկների կրթության ոլորտում: Այս ամենը կատարվում է այն պարզ պատճառով, որ ներդրումներից ստացվող ընդհանուր նյութական օգուտը տղամարդկանց և կանանց համար մույնը չէ: Կանանց համար ավելի դժվար է վերադարձնել կրթության մեջ ար-

⁸ Ս. Բարսայան, Գենդերային կրթությունը որպես նոր հարացույց, Գենդերային կրթությունը որպես նոր սոցիալ-մշակութային հարացույց, գենդերային հետազոտություններ, N 18, Ե., «Ասողիկ», 2003, էջ 51-52:

⁹ Տե՛ս Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարություն, միջազգային իրավական փաստաթղթերի և ՀՀ օրենքների և օրենսդրական ակտերի ժողովածու, Ե., «Համալսարանական կրթությանը կանանց ասոցիացիա, գենդերային հետազոտությունների կենտրոն», 2006:

ված ներդրումները՝ կապված մի շարք խնդիրների հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, խտրականությունը աշխատավայրում, կնոջ կենսաբանական վիճակը՝ ծննդաբերության և խնամքի ժամանակ հարկադրական գործազրկությունը և այլն:

Այս գերխնդիրը թելադրում է անխուսափելի վերափոխումներ հասարակական կյանքի մի շարք ոլորտներում: Մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության կրթական համակարգը պետք է դառնար մրցունակ և առաջատար զարգացող ոլորտ, և այստեղ վերափոխումներն անխուսափելի են:

CIVIL SOCIETY AND EDUCATION. HISTORICAL REVIEW

Lilit Mkrtchyan

YSU, Faculty of History, PhD

According to us, in the development of civil society we have a great contribution to education. Through education, it is possible to achieve a change in the consciousness of the society. But it should not be artificially correlated with reform and change. It is necessary to take into account national values and to localize the change taking into account the history of people's history. In this article we tried to present the Armenian education way.